



ΤΖΕΗΜΣ ΤΖΟΪΣ

ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ

ΓΡΑΦΗ

Σκέψεις για τη ζωή, την τέχνη, τη λογοτεχνία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Σειρά: Μικρή βιβλιοθήκη της γραφής

Τζέημς Τζόυς, *Επικίνδυνη γραφή*.

Σκέψεις για τη ζωή, την τέχνη, τη λογοτεχνία

Τίτλος πρωτοτύπου: *Scrivere pericolosamente*.

Riflessioni su vita, arte, letteratura

Ανθολόγηση-επιμέλεια: Φεντερικό Σαμπατίνι

Μετάφραση: Άννα Παπασταύρου

Επιμέλεια-διορθώσεις: Ελένη Μαρτζούκου

Φωτογραφία εξωφύλλου: Πορτρέτο του Τζέημς Τζόυς το 1922

(©Shutterstock images)

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Copyright© Federico Sabatini, 2011

Copyright© minimum fax, 2011

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2019

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάιος 2020

KET Γ388 ΚΕΠ 262/20

ISBN 978-960-16-8513-7



ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΤΖΕΗΜΣ ΤΖΟΪΣ

ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ ΓΡΑΦΗ

Σκέψεις για τη ζωή, την τέχνη, τη λογοτεχνία

ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΦΕΝΤΕΡΙΚΟ ΣΑΜΠΑΤΙΝΙ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ του Φεντερίκο Σαμπατίνι	9
--	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΕΧΝΗΣ

1. Τι είναι τέχνη;	59
2. Αισθητική και «φανέρωση»	75
3. Η διαδικασία της γραφής ή Γραφή «σε εξέλιξη»	85
4. Στιλ γραφής	107
5. Φαντασία και έμπνευση	133
6. Γλώσσα/Γλώσσες	143
7. Εκδότες και κριτικοί	155

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ-ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

1. Πορτρέτο του καλλιτέχνη-συγγραφέα κατά τον Τζόυς	169
2. Αυτοπορτρέτο του καλλιτέχνη Τζόυς	191
3. Πορτρέτο του κριτικού Τζόυς	213

1. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΕΧΝΗ;

Να αναδημιουργείς ζωή από τη ζωή

Να ζεις, να σφάλεις, να πέφτεις, να θριαμβεύεις, να αναδημιουργείς ζωή από τη ζωή!

Πορτρέτο του καλλιτέχνη σε νεαρή ηλικία

Το ύψιστο ερώτημα

Το ύψιστο ερώτημα για ένα έργο τέχνης είναι πόσο βαθιά είναι η ζωή από την οποία πηγάζει.

Οδυσσέας

Η τέχνη δεν είναι φυγή από τη ζωή

Η τέχνη δεν είναι φυγή από τη ζωή. Είναι το εντελώς αντίθετο. Η τέχνη είναι η πιο καίρια

Από τις Εκδόσεις Πατάκη (2013) κυκλοφορεί το βιβλίο: Τζέημς Τζόυς, *Πορτραίτο του καλλιτέχνη σε νεαρά ηλικία*, εισαγωγή-μετάφραση Άρης Μπερλής.

έκφραση της ζωής. Καλλιτέχνης δεν είναι αυτός που κραδαίνει έναν μηχανικό παράδεισο μπροστά στο κοινό. Αυτό το κάνει ο ιερέας. Ο καλλιτέχνης επιβεβαιώνεται μέσα από την πληρότητα της δικής του ζωής, ο καλλιτέχνης δημιουργεί.

Στήβεν ο ήρωας

Αισθητό και νοητό υλικό

Η τέχνη είναι ο συνδυασμός από τον άνθρωπο του αισθητού και του νοητού υλικού με στόχο ένα αισθητικό αποτέλεσμα.

Δοκίμια

Πολλές μορφές τέχνης

Εξαρτάται από το τι θεωρείς τέχνη [...] Γιατί, κατά τη γνώμη μου, υπάρχουν πολλές μορφές τέχνης, όπως υπάρχουν και πολλές μορφές ζωής.

Conversations with James Joyce
του Άρθουρ Πάουερ

Ό,τι απομένει από την αλήθεια για τη ζωή

Η μέθη σε οποιαδήποτε μορφή, το να είσαι πάντα μεθυσμένος, όπως λέει ο Ρεμπώ, μεθυσμένος από ζωή [...] είναι η συναισθηματική πλευρά [της τέχνης], υπάρχει όμως και η πνευματική προοπτική που ανατέμνει την ύπαρξη, και αυτό είναι που με ενδιαφέρει περισσότερο αυτή τη στιγμή – να φτάσω ως το βάθος, σε αυτό που απομένει από την αλήθεια για τη ζωή, αντί να φουσκώνω την ίδια τη ζωή με ρομαντισμό, στάση που θεμελιωδώς αποδεικνύεται λανθασμένη. Στον *Οδυσσέα* προσπάθησα να πλάσω τη λογοτεχνία ξεκινώντας από τη δική μου εμπειρία και όχι από μια δεδομένη ιδέα ή από μια προσωρινή συγκίνηση.

Conversations with James Joyce
του Άρθουρ Πάουερ

Τα όρια της τέχνης

Κάθε μορφή τέχνης έχει τα όριά της, και είναι καλύτερο να κρίνει κανείς ένα βιβλίο από

όσα αυτό πετυχαίνει στο πλαίσιο των ορίων του.

Επιστολή στη Φαννύ Γκυγερμέ,
5 Σεπτεμβρίου 1918

*Οι αιώνιες ελπίδες, οι επιθυμίες και
τα μίσση της ανθρωπότητας*

Ως δράμα εννοώ την αλληλεπίδραση των παθών· το δράμα είναι σύγκρουση, εξέλιξη, κίνηση που αποκαλύπτονται με οποιοδήποτε τρόπο [...]. Όσο κι αν έχει χαλιναγωγηθεί η ένταση των παθών, όσο κι αν η δράση είναι οργανωμένη ή το στιλ συνηθισμένο, αν ένα θεατρικό έργο ή ένα μουσικό έργο ή ένας πίνακας ασχολείται με τις αιώνιες και οικουμενικές ελπίδες, επιθυμίες και μίσση της ανθρωπότητας, ή έχει να κάνει με μια συμβολική παρουσίαση της ευρύτερα νοούμενης φύσης μας, παρότι είναι μόνο μία φάση αυτής της φύσης, τότε, ναι, είναι δράμα.

Δοκίμια

Μέσα από συμβάσεις

Η λογοτεχνία κρατιέται στη ζωή από ερεθίσματα, ανθεί μέσα από συμβάσεις σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, σε όλο το φάσμα της τρέχουσας πραγματικότητας.

Δοκίμια

Ο μπαμπούλας του ρεαλισμού

Η τέχνη διαβρώνεται από αυτή τη λανθασμένη εμμονή στις θρησκευτικές, ηθικές, εξιδανικευμένες και προσανατολισμένες στην ομορφιά τάσεις της. Ένας μόνο Ρέμπραντ αξίζει πιο πολύ από μια ολόκληρη γκαλερί γεμάτη με Βαν Ντάικ. Και είναι αυτό ακριβώς το δόγμα του ιδεαλισμού στην τέχνη που, σε ξεχωριστές περιστάσεις, αλλοίωσε γενναία εγχειρήματα και επίσης ενθάρρυνε το παιδιάστικο ένστικτο να κρύβεται κανείς κάτω από τα σκεπάσματα και μόνο που ακούει να αναφέρεται ο μπαμπούλας του ρεαλισμού.

Δοκίμια

Πέρα από τα άστρα

Από τη στιγμή που μας έχει δοθεί αυτή η θέση στη φύση, είναι σωστό η τέχνη να μην κάνει κακό σε ένα τέτοιο δώρο, παρότι μπορεί να φτάσει πολύ πιο πέρα από τα άστρα και τις θάλασσες για να υπηρετήσει αυτό που αγαπά.

Δοκίμια

Απομόνωση

Η απομόνωση είναι η πρώτη αρχή της καλλιτεχνικής οικονομίας.

Στήβεν ο ήρωας

Μια επανάσταση ενάντια στο επινόημα

Η ποίηση, ακόμα κι όταν φαίνεται αποκλειστικά προϊόν φαντασίας, είναι πάντα μια επανάσταση ενάντια στο επινόημα, μια επανάσταση, υπό μία έννοια, απέναντι στην τρέχουσα πραγματικότητα. Μιλάει γι' αυτό που φαίνεται φανταστικό και μη πραγματικό σ' εκείνους

που έχουν χάσει τα απλά ένστικτα τα οποία επαληθεύουν την πραγματικότητα.

Δοκίμια

Μια κατάσταση αιωνιότητας

Κάθε εποχή πρέπει να αναζητεί επιβεβαίωση για την ποίηση και τη φιλοσοφία της, μιας και σε αυτές ο ανθρώπινος νους, κοιτάζοντας είτε προς το παρελθόν είτε προς το μέλλον, αγγίζει μια κατάσταση αιωνιότητας.

Δοκίμια

Η σύγχρονη διαστρέβλωση

Επειδή η παιδεία μας βασιζόταν στους κλασικούς, οι περισσότεροι από εμάς έχουμε μια σταθερή άποψη για το τι θα έπρεπε να είναι η λογοτεχνία, και μάλιστα όχι μόνο η λογοτεχνία, αλλά και τι θα έπρεπε να είναι η ζωή. Κι έτσι εμείς οι σύγχρονοι κατηγορούμαστε για διαστρέβλωση· όμως η λογοτεχνία μας δεν είναι πιο διαστρεβλωμένη απ' ό,τι είναι η κλα-

σική λογοτεχνία. Κατά μία έννοια όλη η τέχνη είναι διαστρέβλωση, από τη στιγμή που πρέπει να υπερβάλλει και να μεγαλοποιεί για να πετύχει την εντύπωση που θέλει, και με τον καιρό οι άνθρωποι θα δεχτούν αυτή τη λεγόμενη σύγχρονη διαστρέβλωση και θα τη θεωρούν αλήθεια.

Conversations with James Joyce
του Άρθουρ Πάουερ

Οξυμένη εντύπωση

Ο στόχος μας είναι η εντύπωση, οξυμένη ακόμα και σε σημείο παραίσθησης.

Δοκίμια

Λυρικό, επικό και δραματικό

Στη λυρική τέχνη ο καλλιτέχνης προβάλλει την εικόνα του σε άμεση σχέση με τον εαυτό του· στην επική τέχνη ο καλλιτέχνης προβάλλει την εικόνα του σε διάμεση σχέση με τον εαυτό του και με τους άλλους· και στη

δραματική τέχνη ο καλλιτέχνης προβάλλει την εικόνα του σε άμεση σχέση με τους άλλους.

Στήβεν ο ήρωας

Μια στιγμή συγκίνησης

Πράγματι, η λυρική φόρμα είναι η πιο απλή λεκτική διατύπωση μιας στιγμής συγκίνησης, μια ρυθμική κραυγή παρόμοια με εκείνη η οποία επί αιώνες παρακινούσε τον άνθρωπο που τραβούσε κουπί στη βάρκα ή που έσερνε λιθάρια σε μια πλαγιά. Όποιος εκβάλλει αυτή την κραυγή έχει περισσότερο συναίσθηση της στιγμής της συγκίνησης παρά του ίδιου του εαυτού του ενώ την αισθάνεται. Η πιο απλή επική φόρμα φαίνεται να αναδύεται από τη λυρική λογοτεχνία όταν ο καλλιτέχνης μακρηγορεί και τρώγεται με τον εαυτό του σαν να είναι το επίκεντρο ενός επικού γεγονότος, και αυτή η φόρμα εξελίσσεται ώσπου το κέντρο της συναίσθηματικής βαρύτητας να απέχει ίσα από τον ίδιο τον καλλιτέχνη και τους άλλους.

Πορτρέτο του καλλιτέχνη σε νεαρή ηλικία

Κλασικό και ρομαντικό στιλ

Το κλασικό στιλ είναι ο συλλογισμός επί της τέχνης, η μόνη νόμιμη πορεία από τον έναν κόσμο στον άλλον. Ο κλασικισμός δεν είναι η έκφραση κάποιας συγκεκριμένης εποχής ή κάποιας συγκεκριμένης χώρας· είναι μια διαρκής κατάσταση του καλλιτεχνικού νου. Είναι μια διάθεση ασφάλειας, ικανοποίησης και υπομονής. Η ρομαντική διάθεση, τόσο συχνά και τόσο θλιβερά παρερμηνευμένη, και μάλιστα όχι τόσο από άλλους όσο από τους ίδιους τους ρομαντικούς, είναι μια ανασφαλής, ανικανοποίητη, ανυπόμονη διάθεση που δε βρίσκει κατάλληλο καταφύγιο εδώ για τα ιδανικά της και γι' αυτό επιλέγει να τα παρατηρεί μέσα από ανεπαίσθητες μορφές. Ως αποτέλεσμα αυτής της επιλογής, καταλήγει να αγνοεί κάποια όρια. Οι μορφές της διογκώνονται, γίνονται άγριες περιπέτειες, στερημένες από τη βαρύτητα των στερεών σωμάτων, και ο νους που τις συνέλαβε καταλήγει να τις αποκηρύ-

ξει. Από την άλλη, η κλασική διάθεση, πάντα προσεκτική με τα όρια, επιλέγει να υποκύψει μάλλον σε αυτά τα παρόντα πράγματα, και έτσι να τα επεξεργαστεί και να τα διαμορφώσει ώστε ο εύστροφος νους να μπορεί να πάει πέρα από αυτά φτάνοντας στο νόημά τους, το οποίο δεν έχει ακόμα εκφραστεί.

Στήβεν ο ήρωας

Λογοτεχνία και μαθηματικά

Αυτό που εξευγενίζει τη μελέτη των μαθηματικών στα μάτια του σοφού είναι το γεγονός ότι προχωρούν με κανονικό ρυθμό, ότι είναι μια επιστήμη, μια γνώση των γεγονότων, αντίθετα από τη λογοτεχνία, που είναι, στην πιο κομψή πλευρά της, φανταστική και ιδεατή. Αυτό χαράζει μια σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα δύο· και όμως τα μαθηματικά και οι επιστήμες των αριθμών έχουν το δικό τους μερίδιο στη φύση της πανταχού παρούσας ομορφιάς, που εκφράζεται, σχεδόν αθόρυβα,

μέσα από την τάξη τους και τη συμμετρία των μαθηματικών όσο και μέσα από τη γοητεία της λογοτεχνίας· και η λογοτεχνία με τη σειρά της μοιράζεται τη σαφήνεια και την ακρίβεια των μαθηματικών.

Δοκίμια

Η λογοτεχνία είναι (και) επιστήμη

Μόνο στη ρίζα της η λογοτεχνία είναι επιστήμη, με άλλα λόγια στη γραμματική της και τα στοιχεία της.

Δοκίμια

Από την τραχιά γη

Το να μιλάς γι' αυτά τα πράγματα, να προσπαθείς να κατανοήσεις τη φύση τους και, αφού την κατανοήσεις, να προσπαθείς αργά, ταπεινά και αδιάλειπτα να εκφράσεις, να απομυζήσεις από την τραχιά γη ή από αυτό που η γη γεννάει, από τους ήχους, τα σχήματα και τα χρώματα, που είναι οι πύλες της φυλακής της

ψυχής μας, μία εικόνα από το κάλλος που καταφέραμε να αντιληφθούμε — αυτό είναι τέχνη.

Στήβεν ο ήρωας

Μια ευρύχωρη επικράτεια

Το τέλειο ταίριασμα των δύο καλλιτεχνικών ιδιοτήτων [της επιλεκτικής και της αναπαραγωγικής] ο Στήβεν το ονόμαζε ποίηση και φανταζόταν ότι η επικράτεια της τέχνης είχε σχήμα κωνικό. Ο όρος «λογοτεχνία» τώρα του φαινόταν όρος άξιος περιφρόνησης και τον χρησιμοποιούσε για να περιγράψει την ευρεία ενδιάμεση περιοχή που βρίσκεται ανάμεσα στην κορυφή και τη βάση του κώνου, ανάμεσα στην ποίηση και το χάος της γραφής που κανείς δε θα τη θυμάται. Η αξία του συνίσταται στο ότι περιγράφει τα εξωτερικά· το βασίλειο των αρχόντων του ήταν το βασίλειο των ηθών και των εθίμων της κοινωνίας — μια ευρύχωρη επικράτεια.

Στήβεν ο ήρωας

Ομορφιά και αλήθεια

Η ομορφιά είναι ο Swerga* του εστέτ· όμως η αλήθεια έχει ένα πιο επαληθεύσιμο και πραγματικό βασίλειο. Η τέχνη είναι αληθινή απέναντι στον εαυτό της όταν δοκιμάζεται με την αλήθεια. Αν στη γη επρόκειτο να συμβεί κάτι τόσο αναπάντεχο όσο μια οικουμενική αναμόρφωση, η αλήθεια θα ήταν το κατώφλι του οίκου της ομορφιάς.**

Δοκίμια

Μια φυσική διαδικασία

Η τέχνη για τον Στήβεν δεν ήταν ούτε αντιγραφή ούτε μίμηση της φύσης· η καλλιτεχνική διαδικασία ήταν μια φυσική διαδικασία.

Στήβεν ο ήρωας

* Swerga ή Svarga, η κορυφή Μέρου των Ιμαλαΐων, αντίστοιχη με τον Όλυμπο για τους Ινδούς, παράδεισος ή κατοικία των θεών. Αυτή τη λέξη χρησιμοποιεί ο Τζόους. (Σ.τ.Μ.)

** «Ο οίκος της ομορφιάς» («The House Beautiful»), τίτλος ποιήματος του Στήβενσον. (Σ.τ.Μ.)

Μια πραγματικά μεγαλειώδης εξέλιξη

Όταν [ο Στήβεν] μιλούσε για την τελειότητα της τέχνης ενός καλλιτέχνη, δε μιλούσε για κάτι που όλοι θεωρούσαν μεγαλειώδες, αλλά στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά μία μεγαλειώδης σύμβαση· πιο πολύ μιλούσε για μια πραγματικά μεγαλειώδη εξέλιξη της φύσης ενός καλλιτέχνη, που είχε το δικαίωμα να υποβάλλεται σε κριτική και να συζητιέται ανοιχτά.

Στήβεν ο ήρωας

Στο φως της ημέρας

Το σύγχρονο πνεύμα είναι ζωοτομικό. Η ζωοτομία είναι η πλέον σύγχρονη διαδικασία που μπορεί κανείς να συλλάβει. Το αρχαίο πνεύμα δεχόταν την ύπαρξη φαινομένων με δυσφορία. Η αρχαία μέθοδος διερευνούσε τον νόμο με τον φανό της δικαιοσύνης, την ηθική με τον φανό της αποκάλυψης, την τέχνη με τον φανό της παράδοσης. Όμως όλοι αυτοί οι φανοί έχουν

μαγικές ιδιότητες — μεταμορφώνουν και παραμορφώνουν. Η σύγχρονη μέθοδος εξετάζει το πεδίο της στο φως της ημέρας.

Στήβεν ο ήρωας

2. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΙ «ΦΑΝΕΡΩΣΗ»

Μια ξαφνική πνευματική εκδήλωση

Αυτό το ασήμαντο γεγονός τον έκανε να σκεφτεί την πιθανότητα να συγκεντρώσει πολλές τέτοιες στιγμές σε ένα βιβλίο φανερώσεων. Ως φανέρωση [ο Στήβεν] εννοούσε μια ξαφνική πνευματική εκδήλωση είτε μέσα στη χυδαιότητα της ομιλίας είτε σε μία χειρονομία είτε σε μια αξιομνημόνευτη φάση του ίδιου του νου. Θεωρούσε ότι ένας άνθρωπος των γραμμάτων όφειλε να καταγράφει αυτές τις φανερώσεις με τη μέγιστη φροντίδα, βλέποντας ότι και αυτές είναι στιγμές εξαιρετικά λεπτές και εφήμερες.

Στήβεν ο ήρωας